

TÉMA

Kiss Balázs:

Az esztelenség apálya és dagálya

Michel Foucault a vízről

Kezdjük a lehető legautentikusabban, egy idézettel:

„A nyugati képzeletvilágban az ész hosszú ideig a szárazföldre tartozott. Szilárd konokssággal verte vissza szigetként vagy földrészként a vizet: csak a homokját engedte át neki. Az esztelenség [déraison] viszont az idők kezdetétől nem is olyan sokkal ezelőttig akvatikus volt. Még pontosabban óceáni jellegű: végtelen, bizonytalan tér; mozgó alakzatok, melyek hamar eltűnnek, nem hagyva mást maguk után, mint keskeny vízsodort és némi tajtékot; viharok vagy monoton ütem; pálya nélküli utak.” (Foucault, 1963, 901-906. old.)

Az idézet megértéséhez jelezniük kell, hogy a benne szereplő *esztelenség*, franciául *déraison*, nem azonos azzal, amit manapság tébolynak, elmebetegségnek, örületnek stb. szokás érteni, és pedig nemcsak filológiailag nem. Foucault felfogása szerint Európában, egészen a XIX. század elejéig, vagyis a modern kor kezdetéig az esztelenség, a nem-ész szélesebb fogalom volt a tébolynál, míg a modernségben a viszonyuk megfordult; míg tehát korábban a *déraison* foglalta magába a tébolyt, addig most a téboly az esztelenséget. Ez röviden azt jelenti, hogy a XIX. századot megelőző klasszikus korban nemcsak az örülteket tekintették eszteleneknek, hanem mindazokat, akik nem tartották magukat a polgári ésszerűség, ésszerű életvezetés, rend mintáihoz, így többek között az iszákosokat, feslett életűeket, csavargókat, magatehetetlen aggokat, munkanélkülieket, istenkáromlókat is. A modernség ezzel szemben az esztelen viselkedés mögött mindig valamiféle lelki defektust, elmebetegséget sejt, s az ilyen magatartású embereket rövid úton a pszichológushoz illetve súlyosabb esetben a pszichiáterhez tanácsolja.

Jól látható az idézetbeli képből, hogy az észnek és az esztelenségnek a viszonya nem egyértelmű: éppúgy képzelhetjük azt, hogy az ész kiemelkedik az esztelenségből, mint

TÉMA

azt, hogy az esztelenség elmosza az észet. Nos, érdekes módon Foucault-nál különböző helyeken mindkét értelmezést megtalálni, ráadásul paradox módon, ugyanis akkor beszél a szigetként kiemelkedő észről, amikor a tébolyt akarja megvilágítani, s akkor az esztelenség embert elmosó dagályáról, amikor éppen az emberi tudás a témája.

Az alábbiakban Michel Foucault-nak és a víznek a viszonyát ebben a két vonatkozásban tárgyaljuk, vagyis először a nem-ész apályát mutatjuk be a téboly¹ problémája kapcsán, majd a dagály címszava alatt az ember halálának motívuma következik. Hogy azután a kettő között van-e további mélyebb összefüggés, annak eldöntését az olvasóra bízunk.

1. Apály

A Foucault-i életmű elejét a pszichológiáról és ezen belül is főképpen a tébolyról szóló írások alkotják. Durván ezer oldalnyi szöveget kellene tehát végigböngésznünk ahhoz, hogy felleljük a víz szó előfordulásait, kontextusait. Erre azonban bizonyos értelemben nincsen szükség, mert az írások között találunk egyet, amelyiknek éppen az a címe, hogy „A víz és a téboly”. Haladjunk egy darabig ennek a rövid tanulmánynak az ívén, hiszen ebből aztán igazán autentikus képet kaphatunk Foucault-nak és a víznek a kapcsolatáról.

A szöveg elejét fentebb már idéztük. A folytatásban, valószínűleg azért is, mert egy orvosi folyóirat számára készült az írás, a víznek kifejezetten a téboly gyógyításában játszott szerepéről van szó. Itt egy olyan, a mi számunkra alighanem paradoxiónak tűnő dologgal állunk szemben, hogy bár az esztelenséget akvatikusnak tekintették, mégis nagymértékben használtak vizet a téboly gyógyítására. E tekintetben jelentős azért a különbség a klasszikus kori és a modern elmegyógyászati vízhasználat között.

A klasszikus kor abból indul ki, hogy a tébolyt vagy az emberben lakozó szellemek túlhevülése és túlságosan gyors mozgása, vagy éppen ellenkezőleg, e szellemek

---

¹ Tudomással bírunk arról, hogy a magyar Foucault-fordítások irodalmában az *ôrület*, *ôrületség* szavakat használják arra, amit a francia *folie*-nak nevez, s magunk *téboly*-nak szeretünk fordítani. Választásunkat csak részben magyarázhatja a *téboly* szó nem képzett, tehát talán egyszerűbb volta, nagyjából ízlésünkre kell hivatkoznunk.

TÉMA

lehülése, mozgásuk túlságos lelassulása okozza. Az előbbi volna jellemző például a mániás betegre, az utóbbi mondjuk a melankólikusra, mai szóval depressziósra. Ennek megfelelően, minthogy a téboly ílymódon a szellemek mechanikájával áll összefüggésben, a vizet is mechanikusan látszott érdemesnek alkalmazni. A mániás beteget tanácsos volt például hirtelen hidegzuhannyal lepni meg, mert ez, a váratlanságánál fogva, megakasztja a szellemek gyors mozgását, amellet, hogy le is hűti őket. Természetesen a klasszikus korban is továbbéltek a víz eredendően tiszta és megtisztító voltával illetve hatásával kapcsolatos elképzelések is, hiszen az eső az égből érkezik, s így célszerűnek látszott hónapokon keresztül, napi hat órát vízben áztatni egy hisztériás beteget, mert a víz leoldotta a káros anyagokat a beteg idegrendszeréről, s ezek vagy közvetlenül a vízben oldódtak fel, vagy a vizelettel, széklettel, hányadékkal távoztak el tőle.

A XIX. század is felhasználta a vizet a gyógyításban, de immár büntető eszközként. Míg korábban a víz hőmérséklete attól függött, hogy milyen volt a téboly természete, addig a hidroterápia eszköze mostantól mindig a zuhany, jobbára a hidegzuhany, de olykor felváltva a hideg és a forró, s olyankor alkalmazzák, amikor a beteg nem megfelelő módon viselkedik. A modern korra ugyanis a téboly kifejezetten morális kérdéssé vált. Egyfelől mindannyiunkba beköltözött a téboly, tehát, szemben a klasszikus korral, amikor csak némelyek voltak esztelenek, most senki sem mentes a tébolytól, ám mindenkinek kezelni kell tudnia a maga esztelen hajlamait, s csak aki erre nem képes, az válik a pszichiátria kliensévé. S hogy az illető meggyógyult-e, az abból látszik, hogy képes-e normálisan élni az életét, képes-e a mindennapokban megküzdeni a maga tébolyult késztetéseivel. A hidroterápiának tehát négy funkciója lesz. Egyrészt fájdalmat kell okoznia, hogy működésbe hozza a beteg érzékeit, melyek a fantazmagóriák helyett így már a realitást mutatják majd neki. Másrészt megalázónak kell lennie, vagyis rá kell ébresztenie a beteget arra, hogy méltatlan élethelyzetben van. Harmadrészt erősza- kosnak, hogy megakassza a beteg örült beszédjét. Végül, ahogy már jeleztük, büntető funkciót is betölt, de úgy, hogy a beteg pontosan tudja, hogy a zuhanyt a nem megfelelő viselkedéséért kapja, s hogy csak addig kapja, amíg az orvos elégedett nem lesz a magatartásával. Mindegyik funkció arra szolgál, hogy a beteget ráébressze a realitásra, mely elől hajlamos elmenekülni, s ezen belül rá kell ébrednie a saját tébolyult voltára

TÉMA

is, saját magát mint örültet kell identifikálnia. A pszichoanalízis beköszöntével azután a téboly elveszíti kapcsolatát a vízzel, s manapság már, mondja szerzőnk, a téboly modelljét inkább a kábítószeres állapot², mint a részegség, az „elázottság” nyújtja.

Egy későbbi írásában (Foucault, 1974) még azt is hozzáteszi ehhez, hogy a pszichofarmakológia eredményei következtében az elmeegógyintézetek ma már leginkább langyos akváriumokra emlékeztetnek. Újra egy vízközeli kép a tébolyt illetően, ám ez már közelebb visz bennünket az esztelenség kérdéséhez. Ez a tanulmány ugyanis arról szól, hogy ma már, tehát a hetvenes évek elején, a transzgresszióknak, vagyis például a társadalmi korlátok áthágásának az élményét nem a téboly mutatja fel, hanem a szép-irodalom. Ennek a tételnek az egyik igazolása az akvárium-hasonlat. Az akvárium lakói természetesen az örültek, csak hogy a halak, mint tudjuk, némák, s ha az örültek immár halak módjára tátogva mozognak föl s alá az elmeegógyintézet terében, akkor megfosztattak a téboly egyik legtipikusabb jellegzetességétől, az üvöltéstől, a bolond beszédétől. Olyan világban élünk tehát, amely már az elmeegógyintézetekben sem tűri meg az ordítást, mely már onnét is kitiltotta a hangzó értelmetlenséget, minden olyan jelet, mely az észen kívüli világ létezésére utalhatna. Merthogy hosszú ideig ez az üvöltés, ez az értelmetlenség nem csökkent értékűségnek minősült az európai gondolkodásban, hanem valami olyannak, ami egy másik világról hoz hírt, vagy legalábbis jelzi e másik, az ész világán túli világ létezését. A modern kor azonban, azzal, hogy az esztelenséget a tébolyra egyszerűsítette, ezt pedig betegséggé minősítette át, végképp felszámolta bármiféle túlvilág tapasztalatát.

Hogy mi volna ez a túlvilág, azt például az első nagy műből, a *Folie et déraison*-ból (Foucault, 1961)³ tudhatjuk meg. S hogy az is kiderüljön, hogy nem csupán nagy kitérőre szánjuk el ezzel magunkat, hanem szorosán tárgyunknál, Foucault-nak és a víznek a viszonyánál maradunk, lássuk a következő idézetet, most már a *Téboly-könyvből*:

---

² Érdekes itt figyelembe vennünk, hogy Foucault a hetvenes évek elején írja mindezt; mára a kábítószerfogyasztásban a nyugtatók helyett (maga Foucault is az ópiumot említi példaként) az élnkítők játsszák a főszerepet.

³ A továbbiakban: *Téboly-könyv*.

TÉMA

„Milyen helye lehet az események sodrában a téboly létezésének? Milyen a vízbarázdája? Kétségkívül nagyon keskeny; néhány apró hullám, mely senkit nem nyugtalanít és nem változtatja meg a történelem eszes nyugalalmát... nem több, mint elsüllyedt idő, szegényes feltételezése egy olyan átkelésnek, melyet a jövő elutasít, az események sodrában valami, ami óhatatlanul kevesebb, mint a történelem”. (Foucault, 1961, V. old.)

A téboly e szövegrészben a történelemmel kerül kapcsolatba, mégpedig oly módon, ahogyan magunk is modern fejjel gondolkoznánk róla: mit számít a történelem szempontjából a téboly, az örült beszéd; a történelem éppen nem erről szól. Aminthogy mit számít az az „átkelés”, melyről a téboly létezése ad számot. Márpedig Foucault a gondolatmenetet a következőképpen folytatja:

„A történelmi idő, eredeti megformulázásától kezdve, csendet kényszerít valamire, amit többé nem tudunk másképpen felfogni, mint űrt, hiábavalóságot, semmit. A történelem csak a történelem hiánya alapján lehetséges, a mormolások ama széles térségének a közegében, melyet a csend titkon mint saját hivatását és igazságát szemlél .... E homályos régió kettős: egyrészt tiszta eredet, minthogy ez az, amiből a történelem nyelve megszületik, nagy zűrzavar közepette apránként hódítva el szintaxisának formáit és szókinccsének konzisztenciáját – és másrészt végső maradvány, a szavak steril vízpartja, bejárt és rögtön el is feledett fövény, mely csak mintául vett alakzatok üreges lenyomatát őrzi passzívan.” (Foucault, 1961, V-VI. old.)

A történelem tehát a mi számunkra az ésszel és csak az ésszel tart rokonságot, nem tárgya az esztelenség. Pedig a történelem eredete valamiképpen feltételezi a történelem hiányát. Az „eszes” történelem az esztelenség széles térségéből, tengeréből emelkedik ki mint valamiféle sziget, egy olyan közegből, melyről azután gyorsan elfeledkezik, mintha sosem is lett volna. Holott a nem-ész nemcsak az eredetnél van jelen, hanem „állandóan megújul, ott húzódik a maga megkerülhetetlen ürességében a történelem egésze mentén: a történelem előttől kezdve, hiszen ott van már az eredeti döntésben, és a történelemet követően, hiszen ő fog diadalmaskodni a történelem utolsó szavában” (Foucault, 1961, VI. old.).

TÉMA

A megfogalmazások kellően obskurusak ahhoz, hogy sokféle interpretációjuk lehessen. Próbálkozzunk meg eggyel, mely a fentebb idézett Sziget – Óceán allegóriára illetve a *Téboly-könyv*ben olvashatókra támaszkodik.

Az egyik nagy kérdés az lehet, hogy vajon létezik-e, s ha igen, miféle léttel bír az esztelenség óceánja, melyből az ész is, a történelem is szárazföldrként kiemelkedik. Vajon valamiféle originális tapasztalat volna ez, melyet, mint a létet, már évszázadok óta feledjük, olyannyira, hogy már azt is elfelejtettük, hogy elfelejtettük? Vajon esetleg a Nietzsche-i dionüszoszi elemmel volna ez azonos?

Bár Foucault a diszkontinuitások bajnokaként híresült el, ehelyütt mégis egy történelmi korokon átívelő kontinuitással van dolgunk. Mégpedig a felosztás kontinuitásával. A könyv első fejezete⁴, mely az ész és téboly éles szembe állítását megelőző időszakról, az európai középkorról és főként a reneszánszról beszél, abból indul ki, hogy az európai civilizációt már nagyon régóta jellemzi egy kizáró szerkezet, melynek csak a XVII. századtól kezdve válik részévé a téboly. A középkori ember is valamiféle szigeten élte életét, a település, ahol lakott mintegy szigetként emelkedett ki azon térségek közegéből, melyeket a gonosz látogatott. Csakhogy akkoriban a gonosznak a leprás hordozta evilági jeleit. Amikor azonban különféle okok következtében a lepra eltűnt a nyugati világból, ezek a térségek⁵ mintegy kiürültek, s várták a gonosz új megtestesülését. Egy darabig a vérbaj aspirált a lepra által elhagyott spirituális szerepre, de igazán stabilan csak a téboly foglalta el ezt a helyet a XVII. században. Korábban tehát a lepra volt az, ami az emberek némelyikén kézzelfoghatóan jelezte egy másvilág létezését, most a téboly látta el ezt a funkciót.

Mármost úgy tűnik, Foucault szerint ez a kizáró szerkezet nem csupán egy a sokféle spirituális struktúra között, hanem alapvető meghatározója az európai kultúrának. Még a könyv előszavában jelzi, hogy nem az ész és a téboly elválasztása az egyetlen olyan élmény, mely mintegy megvonja az európai civilizáció pozitívitásának a határát, a hasonló szerepet játszó felosztások közül megemlíti az álmot, a Kelet és a szexualitás

---

⁴ Magyarul, lerövidítve: "Stultifera navis" *Nagyvilág* 1990/9

⁵ A francia szöveg itt, talán nem véletlenül, a vízpartot is jelentő *plage* szót használja.

TÉMA

problémáját is. Ezek azok az élmények, melyek az európai kultúra határát adják, de oly módon, hogy az európaiság egyfelől elutasítja őket, mint olyanokat, amik ő nem, másfelől viszont titokban folyvást faggatja is őket a saját eredetéről, lényegéről, igazságáról. Valószínűleg nem szükséges hosszan bizonygatnunk, hogy ez mennyire így van. Elég ha arra gondolunk, amilyen szerepet az álomfejtés Freudnál, de már ő előtte is betölt, amilyen szerepet a Kelet akár manapság is játszik az igazi, tehát nem pusztán racionális ember megismerésében, amilyen szerepet a szexualitás megintcsak a pszichoanalízisben, de általában is az európai illetve nyugati kultúrában kénytelen felvállalni.

Foucault fontos gondolata mindezek kapcsán nem csak az, hogy az európai kultúra önmagát valami mással szemben határozza meg, hanem az is, hogy ez önteremtő gesztus is egyben. Magyarán nem úgy van, hogy előbb volna az ész, mely azután keresi a maga ellentétét, mellyel szemben meghatározhatná önmagát, a dolgoknak ez a sorrendje már az ész megszilárdult főségével jellemezhető állapot önképe. A *Tébolynakönyv* célja éppen az, hogy fellelje azt a pillanatot, amikor az európai kultúra még nem úgy határozza meg önmagát mint ész az esztelenséggel szemben, mint az ész szigetét az esztelenség óceánjában, azt a pillanatot, amikor tehát az ész még másképpen leledzik a világban, mint az eme meghatározás, eme felosztás gesztusának megtételét követően. Az ész, úgy, ahogyan ma ismerjük, ebben a felosztásban jön létre valamikor a XVII. század közepe táján, abban a gesztusban, ahogyan bezárja ellenlábását, az esztelenséget kezdetben zárt házakba, majd, immár a modern korban, a lélek eldugott zugaiba. Következésképpen amit elfelejtett az európai kultúra, az nem a tébolynak, az esztelenségnek valamiféle autentikus tapasztalata, hanem az észnek is egy olyan állapota, melyben nem rendelkezik főséggel, nincsen is ilyen ambíciója, s nincsen ilyen szerepre szánva sem. Innen nézve azok a kutakodások, melyek a lét után vagy a dionüszoszi elem után folynak, ennek a valahai, ugyanakkor minden nap végbemenő felosztásnak, kizárásnak, elválasztásnak a talaján jönnek létre.

TÉMA

2. Dagály

Egészen a hatalomelmélet kidolgozásáig Michel Foucault leghíresebb, vagy inkább leghírhedtebb tétele az ember halála volt, hogy ugyanis a *Les mots et les choses* című könyvének a végén megjövendölte az ember halálát, eltűnését. Jellegzetes módon ez a jövendölés különféle vízmetaforák közepette hangzik el a műben. Lássuk az egyiket:

„Így aztán az utolsó ember egyszerre idősebb is és fiatalabb is Isten halálánál; mint-hogy megölte Istent, ezért neki kell felelnie a saját végeességéért; ám minthogy Isten halála az, amiben beszél, amiben gondolkodik és létezik, gyilkossága is halálra van szánva; új istenek, mégpedig ugyanazok, korbácsolják már a jövő Óceánját; az ember el fog tűnni. Nietzsche gondolata nem is annyira Isten halálát, mint inkább – eme halál vízbarázdájában és e halállal mélységes korrelációban – Isten gyilkosának a végét hirdeti; az ember arcának szétesését a nevetésben és a maszkok visszatérését; az idő mélységbeli áramlásának szétfoslását, mely áramlás által érezte vitetni magát és melynek nyomását gyanította a dolgok létében; az Ugyanaz Visszatértének és az ember diszperziójának az azonosságát.” (Foucault, 1966, 396-397. old.)

Az idézet túlságosan gazdag ahhoz, hogy összes utalását felfejthessük ehelyütt, ezért csak néhány összetevőjére korlátozódunk.

Természetesen a szöveg érthetetlen anélkül, hogy tudnánk, milyen gondolatmenet vitte el a szerzőt hozzá, miről szól a könyv. Nos, alcíme szerint a *Szavak és a dolgok* az európai humántudományok ötszázéves történetét tárja az olvasó elé, de nem akármilyen módon. Foucault az ötszáz évet illetően két elválasztó vonalat húz meg, az első a reneszánszt választja el a klasszikus kori tudástól, a másik ez utóbbit a moderntől. Anélkül, hogy részletesen vázolnánk az egyes korszakok tudásszerveződésének mi-kéntjéről írottakat, s avégett, hogy mielőbb eljussunk az idézet értelmezhetőségéhez, foglalkozzunk csak a klasszikus kor és a modern közötti különbséggel.

Foucault annyiban nem állít újat, hogy e kétszáz év előtti váltásban szerinte is Kant az egyik emblematikus figura. Kantnál figyelhető meg az a fordulat, mely lemond az emberi tudás Istenhez köthetőségéről és megkísérli a megismerést az emberi végeesség alapján értelmezni. A klasszikus kor valahogyan úgy gondolta, hogy az ember véges

TÉMA

lény ugyan, hiszen meghal, az érzékei korlátozottak, stb., ám intellektusa Istenével rokon, tudniillik képes a dolgokat az örökkévalóság szemszögéből szemlélni. Foucault nagy vívmánya a könyvnek a klasszikus korról szóló részében az, hogy bemutatja, mindez hogyan is nézett ki a maga tudományos valóságában, milyen módon is gondoltak végleges és abszolút tudásra szert tenni a különféle szaktudósok, például a korabeli természettudományi, gazdaságtudományi és nyelvtudományi kutatók.

Mármost a filozófia kanti fordulatához hasonlóan ezekben a szaktudományokban is tettenérhető az antropologizmus születése. Mit jelent ez a nóvum? Kant, mint tudjuk, nem veszteségként, tudniillik az igaz ismeret lehetőségének az elvesztéseként értékeli azt a tényt, hogy a megismerés immár a minden tekintetben véges ember tette, azt mondja ugyanis, hogy bár ismereteink szükségképpen ahhoz igazodnak, ahogyan véges lényekként egyáltalán képesek vagyunk a megismerésre, ám éppen ezáltal válnak az ismeretek a *mi* ismereteinkké, az általunk megismert világ a *mi* világunkká. Az emberi végesség tehát nemhogy súlyosan korlátozná a megismerést, inkább megteremti annak lehetőségfeltételeit. Ezt nevezi Foucault a végesség analitikájának, és azt állítja, hogy minden modernkori humántudomány részt vesz ebben az analitikában, vagyis minden tudomány amellet, hogy az embert mint véges vizsgálati tárgyat elemzi, ugyanakkor mint megismerő szubjektumot, tehát mint a megismerés feltételét sem hagyhatja figyelmen kívül. Jól látható, hogy a megismerés tekintetében, a tudásszerzés vonatkozásában, márpedig a könyv témája nem más, mint ez, a klasszikus kor Istenét felváltotta az ember. Ennek azonban megvannak a maga súlyos következményei. Foucault ugyanis, végigvéve a XIX-XX. század filozófiai és humántudományi próbálkozásait, arra a következtetésre jut, hogy a végesség analitikáját sosem sikerült maradéktalanul végigvinni. Magyarán: bár a modernség nagy vágya a tudásnak a klasszikus korhoz hasonló egységes alapra helyezése, mégpedig az (isteni) abszolútum helyett az emberi végességre alapozás révén, ezt a feladatot nem képes megoldani, miközben lemondani sem tud róla. Ugyanakkor ennek az erőfeszítésnek a közepette a humántudományok között születnek olyan (ellen)tudományok, mégpedig az etnológia és a pszichoanalízis valamint egy kialakulóban levő nyelvészet, melyek az emberi végesség kutatása során szinte már túllépnek az emberen.

TÉMA

Az előbbiek okán mondhatja azt Foucault, hogy az utolsó embernek, minthogy megölte Istent, sajátmagának kell felelnie saját végességéért. További következtetése azonban az, hogy Isten megölésével voltaképpen felszámolódott a klasszikus kori végleges, isteni tudás lehetősége is, vagyis az ember – erre irányuló ambíciója ellenére – nem töltheti be Isten helyét a tudásszerveződésben. Eszerint Isten megölésének gesztusa maga is halálra van szánva. Ami pedig a Nietzsche-értelmezést illeti, Foucault a visszajáról olvassa az „Isten halott” tételt, mégpedig valahogy olyképpen, hogy együtt a többi jólismert nietzschei motívummal, tehát az örök visszatéréssel, a nevetéssel stb., ez a bejelentés már az isteni szerep halálát is, vagyis Isten gyilkosának a halálát is hirdeti. Az Óceánt korbácsoló isteneket illetően pedig, akik egyszerre újak és ugyanazok, minden bizonnyal Hölderlin görög isteneire kell gondolnunk (lásd: Kocziszky, 1974, 20-21. old.) vagy legalábbis arra a mormoló széles térségre, melyből az ész, a történelem ered, mely folytonosan körülveszi, s amelyiké az utolsó szó majdan a történelem végén. Talán már meg sem lepődünk, hogy a könyv végét újracsak a tengervíz mossa:

„Ha ezek az [episztemológiai] elrendeződések, ugyanúgy, ahogyan felbukkantak, eltűnnek, ha valamilyen esemény következtében, melynek legfeljebb a lehetőségét érzékeljük, de amelynek ez idő szerint nem ismerjük sem a formáját, sem az ígértét, ezek összeomlanak, ahogyan az a XVIII. század fordulóján történt a klasszikus gondolkodással, – akkor tényleg lefogadhatjuk, hogy az ember eltűnik, mint egy homokarc a tenger határán.”
(Foucault, 1966, 398. old.)

Talán nem fölösleges még egyszer hangsúlyoznunk, hogy az ember halála pusztán az emberi ész főségének, az embernek mint különleges episztemológiai régióknak az eltűnését jelenti, amiképpen az esztelenség dagálya az ész rovására nem valamiféle totális megtébolyodással, általános degenerálódással fenyeget, hanem egy olyan korszak lehetőségét veti föl, melyben az ész és a nem-ész, a *raison* és a fenti értelemben vett *déraison* egymás mellett és nem egymásnak alávetetten létezhetik.

TÉMA

Irodalomjegyzék

Foucault, Michel (1961): *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique*. Librairie Plon, Párizs.

Foucault, Michel (1963): „L'eau et la folie” *Médecine et Hygiène*, 21e année, n° 613

Foucault, Michel (1966): *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines* Gallimard, Párizs.

Foucault, Michel (1972): *Histoire de la folie à l'âge classique*. Gallimard, Párizs. Magyarul: "Az örület, a mű hiánya" Új Írás, 1991. 11.

Kocziszký Éva (1974): *Hölderlin. Költészet a sötét Nap fényénél*. Századvég Kiadó, Budapest.